

**ГАЛИЦЬКИЙ ЄПАРХІАЛЬНИЙ ЦЕНТР
КІНЦЯ XII–XIII ст.
(за даними археології)**

Починаючи з першої половини XII ст., у княжому Галичі проходить процес формування церковно-релігійної системи влади як важливої суспільно-політичної сили, що мала вплив на всі сфери державного життя. Об'єднання земель навколо Галича обумовило створення єпархії як консолідуючого чинника тогочасного суспільства. Цей процес досягнув свого завершення в часи правління Ярослава Осмомисла (1152–1187). Це період найбільшого духовно-релігійного відродження, зростання храмового та монастирського будівництва. Успенський собор у цей час став уособленням величі нового християнського центру.

В останній чверті XII ст. Галич почав зазнавати помітного впливу католицького Заходу, який пов'язаний із політичною нестабільністю на Галицькій землі. Після смерті Ярослава Осмомисла та короткочасного правління Олега і Володимира Ярославичів, Романа Мстиславича Галич займає угорський король Бела III, а галицький стіл переходить до його сина Андрія II. Складна політична ситуація вплинула і на релігійне життя галицького єпархіального центру. Цей період характеризується боротьбою, спрямованою проти засилля латинського віросповідання та релігійних утисків галичан, так, як “угри стали насильство чинити в усьому... і в божницях та хатах стали коней ставити”¹. Угорський королевич Коломан, який у 1213 р. сів на галицький стіл “привелъ съ собою двухъ епископовъ папежскихъ, которые стали Галичанъ вѣрѣ папежской учить”². Опираючись на літописні звістки 1219 р. Карамзін М. вважав, що у 1215 р. в Успенському соборі коронували Коломана, коли галицький собор був тимчасово переданий латинському єпис-

¹ *Літопис Руський*. Пер. Л. Махновця. Київ 1989, с. 348.

² Петрушевич А. *Историческое известие о церкви св. Пантелеймона близ города Галича*. Львов 1881, с. 12-13.

копу³. Незадоволеність галичан діями латинського духовенства стала причиною вигнання Коломана “за взятіє имъ двухъ церквей и поруганіе епископа Галицкаго”⁴.

Тим часом у Галичі спостерігається процес сповільнення масштабів церковного та монастирського будівництва. Короткочасне правління галицьких князів в умовах зовнішньополітичної нестабільності князівства не дозволяло проводити активну внутрішню програму для забезпечення його соціально-політичної, економічної та культурно-релігійної могутності. Тільки у часи, коли князі найдовше посідали галицькі столи (Володимир Ярославич 1189–1198 рр., Роман Мстиславич 1199–1205 рр., Мстислав Удатний 1221–1228 рр., Данило Романович 1238–1264 рр.) наступав період спокою, впродовж якого у Галичі тривало спорудження нових церковних та монастирських комплексів. Наприкінці XII – початку XIII ст. в урочищі Над Бідуном (під Дібровою) побудовано муровану (15,15 x 20,2 м) церкву св. Кирила і Мефодія. Єдине безінвентарне поховання із кам’яною “подушкою”, виявлене Ю. В. Лукомським (1982–1984) біля південної апсиди у великій (2 x 1,38 м) глибокій (1,51 м) могильній ямі, ще не дає можливості говорити про монастирську функцію храму, проте вказує на нетривалий час її функціонування⁵. Початок у Галичі нової династії Романовичів пов’язаний з будівництвом великого (19 x 17 м) білокам’яного храму св. Пантелеймона. Найвідоміша пам’ятка архітектури, яка збереглася до наших днів, є ілюстрацією формування третього періоду галицької архітектурної школи. Неподалік храму, в урочищі Мниський сад, О. М. Іоаннесян (1987–1988) та Б. П. Томенчук (1990) зафіксували сліди одного із найбільших кладовищ княжого Галича площею приблизно 2 га. На дослідженій території було розчищено поховання в саркофагах, прості ґрунтові та підпільні могили. В одному із жіночих поховань зафіксовано сліди

³ Карамзин Н. *История государства российскаго*. Санкт-Петербург 1872. т. 3, с. 106-107.

⁴ Петрушевич А. *Историческое..*, с.13.

⁵ Лукомський Ю.В. Білокам’яний храм на передмісті княжого Галича. *Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка* (далі – *ЗНТШ*). Львів 1998, т. 235, с. 600.

чільця з 13 срібними позолоченими нашивними бляшками⁶. Кладовище обслуговувало у XII–XIII ст. “різні групи соціальних структур придністровської частини міста”⁷. У XIII ст. продовжують функціонувати монастирські осередки, які беруть свій початок із середини – другої половини XII ст. Частково розбудовуються та зміцнюються нові чернечі обителі. Більшість з них потребує детальнішого археологічного вивчення. У с. Пітрич над Дністром в урочищі Гора-Монастир Б. П. Томенчуком (1988–1989) досліджено залишки укріпленого монастирського комплексу першої половини XIII ст., де виявлено фундаменти невеликої однозрубної дерев’яної (6,2 x 4,8 м) церкви-каплички та засвідчено функціонування могильника. На думку археолога, “цей чоловічий монастир не мав своєї церкви, лише цвинтарну капличку-усипальницю, бо належав завжди до Успенського собору катедрального монастиря”⁸. У першій половині XIII ст. в урочищі Царинка, у підніжжі Крилоської гори, на місці старої дерев’яної церкви-усипальниці закладено фундаменти під мурований храм. Проте, очевидно внаслідок політичних причин, будівництво споруди (20,6 x 16 м) було припинено на стадії закладення фундаментів, а згодом на цьому місці споруджено невелику каплицю, при якій продовжував функціонувати могильник⁹. Дослідник пам’ятки, Ю. В. Лукомський, пов’язує її із літописним Іванівським монастирем¹⁰. Ймовірно, у структуру цього комплексу входило і двоповерхове дерев’яне житло, залишки якого розкопані В. К. Гончаровим у 1951 році¹¹.

У XIII ст. продовжує зберігатися стара соціально-топографічна структура Крилоського городища з центральною, адміністративною частиною міста, де розміщувався Успенський собор та князівський двір, і невеликою (1 га) територією Золотий

⁶ Томенчук Б. П. Християнські некрополі давнього Галича. *Галицько-Буковинський хронограф*. 1997, № 1, с. 9.

⁷ Томенчук Б. П. Прицерковні кладовища княжого Галича. *Галич і Галицька земля*, Київ–Галич 1998, с. 130-131.

⁸ *Там само*, с. 131.

⁹ Лукомський Ю. В. Невідомі церкви на подолі княжого Галича. *ЗНТШ*. Львів 1998, т. 235, с. 561-593.

¹⁰ *Літопис Руський...*, с. 348.

¹¹ Гончаров В. К. Археологічні дослідження давнього Галича у 1951 р. *АП УРСР*. 1955, т. 5, с. 22-31.

тік, де, як вважає Б. П. Томенчук, розміщувався кафедральний монастир міста¹². Археологічні дослідження, проведені у різний час на території Золотої току І. Шараневичем (1884), В. Щербаківським (1909), Й. Пеленським (1911, 1947, 1949), Я. Пастернаком (1938–1941), М. Каргером (1955), В. Ауліхом (1970–1973, 1980–1983), В. Бараном та Б. Томенчуком (1995) дали хоча й неповні, але багаті археологічними знахідками результати. Золотий тік мав власні локальні укріплення. Він був оточений валом по всьому периметру. Б. П. Томенчук простежив три фази спорудження та функціонування валу: X–XI ст., XII–XIII ст. та пізнього середньовіччя¹³. Із внутрішньої частини валу виявлено залишки різноманітних житлово-господарських будівель. Археологічний матеріал із Золотої току репрезентований великою кількістю джерел сакрального характеру. В основному – це бронзові натільні хрестики та хрести-енколпіони, застібки для книг і частини їхніх оправ, значна частина предметів церковного побуту. На увагу заслуговують також знайдені три печатки-молівдули. Одна з них має напис: СФРАГІС ІЛАР. Є. [Іларіона єпископа?], а в іншій – хрестик, зображений перед написом, “вказував би на духовний стан”¹⁴ власника печатки. На Золотому тоці простежено також сліди некрополя, який дає змогу локалізувати у центральній частині невиявлену церкву-капличку. Кладовище представлене різночасовими (XII–XIV) похованнями, очевидно, періоду існування тут кафедрального монастиря¹⁵. Каргером М. та Гончаровим В. (1951) у центральній частині Золотої току знайдено також значну кількість теракотових та полив’яних плиток із анімалістичними та рослинними зображеннями. Плитки не мають слідів потертості від ніг, що свідчить про їхнє використання у вертикальних конструкціях інтер’єру. Частина з них має помітні сліди вторинного обпалу, що, можливо, є свідченням пожежі споруди, яку вони прикрашали¹⁶. Цією спорудою була, очевидно, монастирська церква-капличка, яка задовольняла потреби мешканців території.

¹² Томенчук Б. П. Прицерковні кладовища..., с. 131.

¹³ Баран В. Д., Томенчук Б. П. *Звіт про археологічні дослідження Крилоського городища у 1995 році* (Рукопис зберігається в архіві Національного заповідника “Давній Галич” у м. Галичі).

¹⁴ Пастернак Я. *Старий Галич*. Краків–Львів 1944, с. 200.

¹⁵ Томенчук Б. П. Прицерковні кладовища..., с. 129.

¹⁶ Ткачук Т. М., Тимус К. Л. *Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та гончарні клейма. (З фондів Історичного музею у с. Крилос Національного*

Біля Золотого току Ауліхом В. (1981) досліджена невелика (2,4 x 2,6 м) комора-сховище галицького ювеліра-бронзоліварника, датована XIII ст.¹⁷ Її розташування поруч із укріпленим Золотим током говорить про феодално-залежне, вотчинне становище ремісників, які там працювали і вочевидь обслуговували церковну верхівку міста. Асортимент знахідок, виявлений дослідником на долівці споруди, найбагатший за всю історію археологічних досліджень давнього Галича. В арсеналі галицького майстра, крім значної кількості речей виробничого та побутового призначення, знайдено вироби, що засвідчують про високий рівень релігійного життя мешканців столиці. Це два уламки верхньої частини панікадила-хороса, застібки до книг та частини їхніх оправ, дзвіночок-бубинець, 17 фрагментів хрестів-енколпіонів, три кам'яні та дві бронзові ікони.

Наслідки впливу Заходу на південно-західну Русь проявилися як у політичному та культурному відношеннях, так і в церковному. Із проникненням католицизму у Галичі почалося будівництво латинських церковних споруд – ротонд. Ротонди існували як окремі парафіяльні церкви-усипальниці, хрещальні. Вони, очевидно, обслуговували угорських королівських намісників з їхньою військовою залогою, а також невелику частину населення католицького обряду, що проживало у місті. Можливо, деякі з них виконували функції цвинтарних каплиць-усипальниць, які були поширеним явищем у Західній Європі. У першій половині XIII ст. біля Крилоського городища на невеличкому (0,2 га) мисоподібному виступі було споруджено Воскресенську дерев'яну ротонду діаметром 10 м. Тут же зафіксовано і сліди багаточарового кладовища. Поблизу Крилоської гори на рубежі XII–XIII ст. побудований храм пророка Іллі, який функціонував ще у другій половині XVIII ст. Він входив до укріпленого монастирського комплексу. Споруда (20,3 x 9,5 м) мала тричленну конструкцію: апсида, ротонда і притвор. Початком XIII ст. датується невелика (22,75 x 11 м) одноапсидна мурована церква Благовіщення в урочищі Церквисько. Слід зазначити, що вона була споруджена,

---

заповідника "Давній Галич" у м. Галичі). Каталог. Галич 1997, с. 6.

¹⁷ Ауліх В. В. Ковалі золота, срібла і міді давнього Галича. *Жовтень*. 1987, № 10, с. 97.

як і багато інших галицьких храмів, на місці старої дерев'яної. Біля неї В. Бараном і Б. Томенчуком досліджено фундаменти великої (13 x 14,5 м) ротондальної дерев'яної будівлі, можливо, плебанії. На думку дослідників, церква обслуговувала групу польського (латинського) населення княжого Галича¹⁸. Ще один квадрифолій-ротонда (діаметром 22 м) був розміщений у південній околиці Галича біля с. Побережжя (урочище Мурованка). Побудована в середині XIII ст. ротонда входила до комплексу, можливо, Борисоглібського монастиря. Поряд з храмом простежено сліди кладовища, житлово-господарських будівель та оборонних стін. Без сумніву, впливи романських традицій на галицьку архітектуру мали й політичні причини.

Зазначимо, що у XIII ст. у загальноруській історії простежуються тенденції поступового зростання західних центрів як у політичному, так і в церковному плані. В той час, як після подій 1169 і 1240 років, вплив Києва зменшується і занепадає. Із втратою Галичем політичної першості, після перенесення столиці у Холм, а згодом до Львова, він продовжував зберігати значення могутнього єпископського центру. Тоді, упродовж століття тривав підготовчий період, під час якого склалися передумови для перетворення Галича на духовний центр західного регіону.

---

¹⁸ Томенчук Б.П. Прицерковні кладовища..., с. 131.